

NİL DELTASI'NDAN NEBEVİYE MUSA VE DİVAN'INI OLUŞTURAN BAŞLICA KONULAR*

ÖZET

Kadın hakları meselesi, her dönemde dile getirilmiş olsa da son iki asırda daha da öne çıkmıştır. Bütün dünyada ilgi gören ve taraftar bulan bu mesele, İslam coğrafyasını oluşturan her yerleşim biriminde de dile getirilmiştir. O yerlerden biri de Mısır Deltası coğrafyasıdır. Bu bölgede birçok kadın, bu soruna ilgi göstermiştir. Onlardan birisi de Nebeviye Musa'dır. Onun yanı sıra Hudâ Şa'râvî, Bahisetülbadîye (Melek bint Hifnî Nasîf,, Verde el-Yazıcı, Sezâ Nebrâvî, Zeyneb Fevvâz, Heylâna el-Bârûdî, Selma Kastalî, Hanna Kesbânî, Mariana Marrâş ve Sâre Nevfel gibi kadınları saymak mümkündür. Adı geçen kadınların kahir ekseriyeti, yabancı okullarda okumuş, Batı kültüründen etkilenmiştir. Kimisi tamamen Batı kültürünün etkisinde kalmış, kimisi de kendi yerli kültürüne, örf ve adetlerine bağlı kalmak suretiyle kadın haklarını savunmuştur. Örneğin Nebeviye Musa, kadınların sosyal ve kültürel haklarına dair çalışmalar yapmasına rağmen onun faaliyetleri, İslam kültürüne muhalif değildir. Onun çağdaşlarından bazı kadın yazarçizerler, örtü ve örtünmeye iltifat etmezken, kendisi gerek ulusal gerekse uluslararası toplantılarda resmî delegasyonda yer aldığı halde başörtüsünü çıkarmamıştır. Hatta Nebeviye Musa'nın, bu konuda ısrarcı ve duyarlı olduğu söylenebilir. Bu çalışmada Nebeviye Musa'nın biyografisi, "Divan" adlı eseri ve eserini içeren konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadın hakları, Mısır, Nebeviye Musa, Divan.

MAIN ISSUES THAT COMPRISE NABAWIYA MUSA AND HER DIVAN FROM NIL VALLEY

ABSTRACT

Although the issue of women's rights has been raised in every period, it has come to the fore in the last two centuries. This issue, which attracts attention and supports all over the world, is also expressed in every settlement that constitutes Islamic geography. One of those places is the geographical Egyptian Valley. Many women in this region have been interested in this issue. One of them is Nabawiya Musa. Besides, it is also possible to count women such as Khuda Shaaravi, Bahisetulbadie (Melek bint Hifni Nasif), Verde al-Yazici, Seza Nabrawi, Zeyneb Fevvez, Heylana al-Barudi, Salma Kastali, Hanna Kesbani, Mariana Marraş and Sare Nawfel. The majority of the women mentioned have studied in foreign schools and are influenced by Western culture. Some are completely influenced by Western culture, while others vindicated women's rights by adhering to their indigenous culture, customs and traditions. For example, Nabawiya Musa does not oppose Islamic culture, although she works on women's social and cultural rights. Although some female writers from her contemporaries did not compliment the veil and veiling, she did not remove her headscarf even though she was in the official delegation at both national and international meetings. It can even be said that Nabawiya Musa is persistent and sensitive in this matter. In this study, the biography of Nabawiya Musa, her work titled "Divan" and the topics including her work were discussed.

Keywords: Woman, Women's rights, Egypt, Nabawiya Musa, Diwan.

1. GİRİŞ

Kadına bakış, kadın sorunu ya da kadın hakları olayı, lokal ve bölgesel bir olgu değildir. Her dönemde bu soruna rastlamak mümkündür. Tarihte birçok toplumda kadının horlandığını, ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutulduğunu söylemek mümkündür. Kadın, bazen fitrat dışı örf ve adetlerin kurbanı bazen yanlış dinî algılardan kaynaklanan yorumların zebunu bazen de anatomik ve fizyolojik yapısından ötürü erkeğin hizmetçisi statüsünde muamele görmüştür diyebiliriz.

* Bu çalışmada; Nebeviye Musa'nın (*Divan*, Şariu'l-Abbasiyye, Matbaatu Mecelle, Kâhire 1938) adlı eseri esas alınmıştır.

Mesela Yunanlılarda kadın; pis/necis sayılıp, şeytanî varlıklardan biri olarak kabul edilir, çarşı pazarlarda alınıp satılır, tüm medeni haklardan yoksundu.¹ Yahudilerde de kadının durumu pek farklı değildi.² Çin’de, Hint’te ve Asurlularda kocasının mülkü durumunda algılanırdı.³ Sümerlerde de erkek, tartışmasız mülkiyet ve yetkinin sahibi idi. Kız çocukları mirastan pay alamazlardı.⁴ Yakın zamanlara kadar birçok Batı ülkesinde kadına eksiksiz bir hukuki şahsiyet tanınmazken, asırlar önce İslâm ona tam bir hukuki şahsiyet ve ehliyet tanımış, onları erkeklerin vesayetinden kurtarmıştır.⁵

Kadınla ilintili olarak örtünme, eğitim-öğretim vb. konular da gündeme gelmiştir. Mısır’da söz konusu süreçte kadınlar, soruna seyirci kalmamış, hemcinslerine öncülük yapmaya çalışmıştır. Buna dair kitaplar kaleme almıştır. Bütün dünyada ilgi gören bu mesele, İslam coğrafyasını oluşturan her yerleşim biriminde de dile getirilmiştir. Onlardan bir tanesi de Mısır Deltası coğrafyasıdır.⁶ Mısır bölgesinde kadın hakları konusunda isimleri öne çıkanlar arasında Hanna Kesbânî (ö.1898), Zeyneb Fevâz (ö.1914)⁷, Bahisetülbadiye (Melek bint Hifnî Nasıf, ö.1918), Mariana Marrâş (ö.1919), Verde el-Yazıcı (ö.1924), Hudâ Şa’râvî (ö.1947)⁸, Nebeviye Musa (ö.1951) ve Sezâ Nebrâvî (ö.1985) gibi kadınları saymak mümkündür.⁹ Özellikle Nebeviye Musa, *el-Mer’etu ve’l-Amel* eseriyle kadınların eğitim ve öğretimleri hususunda yol gösterici bir rol üstlenmiştir.¹⁰

Nebeviye Musa, her ne kadar kadınların sosyal ve kültürel haklarına dair çalışmalar yapmışsa da onun çalışmaları, İslam kültüründen kaynaklanan etik değerlerden soyutlanmıştır denilemez. Onun çağdaşı bazı kadın yazarçizerler, örtünme konusunda umursamaz davranırken; kendisi, gerek ulusal gerekse uluslararası platformlarda resmî delegasyonda yer almasına rağmen başörtüsünü çıkarmış değildir. Hatta bu konuda ısrarcı olduğu söylenebilir.¹¹

Konumuza geçmeden önce Nebeviye Musa’nın kısa bir biyografisin çizmeye çalışalım. Ondan sonra ise onun Divan’ındaki konuların analiz ve kritiğine geçelim.

2. NEBEVİYE MUSA KİMDİR?

Döneminin kadın eğitimcilerinden olan Nebeviye Mûsâ, 17 Aralık 1886’da Mısır’da (Zagazig) dünyaya gelmiştir. Mısır ordusunda subay olan babası Musa Muhammed Bedeviye¹², kızının doğumundan iki ay önce Sudan’a gitmiştir. Ağabeyi Muhammed, kız kardeşine ev ortamında İngilizce derslerini vermiştir. Kendi başına matematik öğrenmiştir.¹³ Nebeviye Mûsâ, Mısır’da, hem lise diplomasını alan ilk kız öğrenci, hem ilkokul müfettişliği payesini elde eden ilk kadın öğretmendir.¹⁴ Eğitim bakanlığında müfettişliğe kadar yükselmiştir.¹⁵ Babası, onu İngiliz üniversitelerinden birinde okutmak istemişse de diploma denkliği olmadığı gerekçesiyle okula kabul edilmemiştir. Daha sonra mahkeme, kadınların da erkekler gibi okuma yazma hakkına sahip olduğu yönünde karar almıştır. Bu konuda Bahisetülbadiye

¹ Sibaî, 1993, s. 17.

² Okıç, 1981, s. 7.

³ Bkz. İnan, 1962, s. 48-50.

⁴ İnan, 1962, s. 43

⁵ Karaman, 1993, s. 84.

⁶ URL 1

⁷ Bu kadın yazar hakkında geniş bilgi için bkz. Duran, 2018.

⁸ 1923 yılında, Şaravi Mısır Feminist Birliğini kuran ve ilk başkanı olan Huda için, Müslüman feminist teolog dense, yeridir. Çünkü kendisi, başörtüsünü bîdat saymış ve peçetesini atmıştır. Mısır Nil Deltası’nda bu icraatlar olurken, Batı’da da Hristiyan kadın teologlarca feminist hareketlerin varlığı göz ardı edilemez. Bu konuya dair daha geniş bilgi için bkz. Turan, 2018.

⁹ Kürd Ali, 1983, IV/66; el-Mukaddem, 2004, s. 111. (Adı geçen kadınların kahir ekseriyeti, yabancı okullarda okumuş, Batı kültüründen etkilenmiş kişilerdir.)

¹⁰ Mina Ebu Zeyd, 2011, s. 13-14.

¹¹ el-Mukaddem, s. 110. 2004

¹² URL 2

¹³ URL 3

¹⁴ Şeref, ts., s. 65.

¹⁵ Kehhâle, ts., VIII/75.

(Melek bint Hifnî Nasîf)¹⁶ adlı Mısırlı yazar, hatip, şair ve kadın hakları savunucusunun büyük bir rolü olmuştur.¹⁷

Bu konuda görevde iken Mısır eğitim sisteminin kadınlara yönelik programlarını eleştirmiş; bir süre sonra resmi görevinden ayrılmış, İskenderiye ve Kahire’de “*Benâtu’l-Eşraf*” adıyla kız okullarını açarak kızların eğitimiyle ilgilenmeye devam etmiştir. 1908’de öğretmenlik diplomasını aldı.¹⁸ 1909’da Feyyum’da “Muhammediye İlkokulu”nun müdürlüğünü üstlenmiş ve Mısır’da ilkokula müdür olan ilk kadın olmuştur.¹⁹ 1910’da Mansura’ya okul müdürlüğüne tayini çıkmış, orada uzun süre kalmamış, 1914 yılında Kahire’ye dönmüş, 1916’da ise İskenderiye el-Verdiyân Kız Öğretmen Okulu müdürlüğüne getirilmiştir. Burada 1920’ye kadar dört yıl kalmıştır. Bu yılda “*el-Mer’atu ve’l-Amel*” adlı kitabını yayımlamıştır.²⁰ 1923 yılında Roma’da Hudâ Şa’ravî ile birlikte Uluslararası Kadın Kongresi’ne katılmıştır. 1937’de “*el-Fetât*” adıyla haftalık bir dergi çıkarmaya başlamıştır.²¹ 1937-1943 yılları arasındaki zaman aralığı, onun en parlak dönemi olarak nitelenebilir. Bu dönemde daha aktif ve enerjik olduğu görülmüş, şöhret kazanmış, idareciliği yanı sıra matbaa kurarak haftalık dergi çıkarmıştır.²² Nebeviye Mûsâ, hayatı boyunca aktif bir süreç geçirmiş, gerek ulusal gerekse uluslararası kongre ve toplantılarda etkin rol oynamıştır.²³ Kendisi, Mısır eğitim-öğretim tarihinde Kral Fuad (ö.1936) tarafından “Nil Madalyası” ile taltif edilen ilk kadın eğitimci unvanını da kazanmıştır.²⁴ Sağlığında “eğitim ve öğretimin öncüsü” lakabıyla nitelenen Nebeviye Mûsâ, 30 Nisan 1951 yılında İskenderiye’de vefat etmiştir.²⁵

“*el-Mer’atu ve’l-Amel*”, “*Divanu Şi’r*”²⁶, “*Semarâtu’l-Hayât fî Ta’lîmi’l-Fetât*” adlı iki çalışma, kadınların eğitimine dair eserlerdir. Onun “*Hayâtî bi Kalemî*” ismiyle bir otobiyografisi²⁷, İslâm öncesi Mısırlıların bağımsızlık savaşını konu edinen “*el-Fadîlah al-Mudtahada*” diğer adıyla *Nûb Hutb* bir romanı bulunmaktadır.²⁸

3. NEBEVİYE MUSA’NIN “DİVAN” ADLI ESERİNDE YER ALAN BAZI KONU VE TEMALAR

Nebeviye Musa, eserinin önsözünde şiirin bir ilim; belagat ve hayalle ilgili bir sanat olduğunu vurgulamıştır. Şiirin, nesre göre insanın duygularını daha çok kabarttığını ve harekete geçirdiğini; zira şiirde sistemli bir nazmın ve kafiye düzeninin olduğunu belirtmiştir. Nebeviye, kafiye düzenine sahip olmayan şiirin ise insanın duygularını okşayan nesre göre güdük ve tesirsiz kalacağını eklemiştir.

Nebeviye Musa, kendisinin diğer şairlerden ayrıldığını, *Divan*’ının, diğer divanlar gibi hayalî şiirlerden oluşmadığını; bazı kasidelerinin daha çok, kızlar ve kızların eğitim ve öğretimi konusuna odaklandığını; diğer kasidelerinin ise Mısır milli hareketi ve Mısır’da kadınların ayakları üzerinde durmasına yoğunlaştığını söylemiştir.²⁹

¹⁶ Asıl adı Melek olan Bahisetülbadiye, Kahire’de doğmuştur. Babası Mısır’ın tanınmış âlim ve ediplerinden Hifnî Nasîf’tir. Öğrenimini kız öğretmen okulunda bitirmiştir. İngilizce ve Fransızca öğrenmiş, hem öğretmenlik yapmış hem kadın hakları konusunda günlük gazetelere yazılar yazmıştır. Kadınları eğitmek, onlara sosyal ve ekonomik konularda birtakım bilgiler vermek için gazetelere yazdığı makalelerin yanı sıra “İttihadü’n-nisa et-tehzibi” adlı bir de dernek kurmuştur. Trablusgarp felaketzedeleri için bağış toplamıştır. 1. Dünya savaşı münasebetiyle evinde hemşire yetiştirmek üzere bir okul kurmuştur. Bir dönem, yazdığı yazılarda “Bahisetülbadiye” imzasını kullandığı için daha sonra bu ad kendisinin lakabı olmuştur. Tutulduğu İspanyol hummasından kurtulamayarak genç yaşta Kahire’de ölmüş, İmam Şafîi’deki aile mezarlığına gömülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Ergin, 1991, IV/488.

¹⁷ el-Cundî, ts., 74.

¹⁸ URL 2

¹⁹ URL 3

²⁰ URL 4

²¹ el-Mukaddem, URL 4

²² URL 3

²³ URL 5

²⁴ URL 2

²⁵ Kehhâle, ts, VIII/75.

²⁶ Kehhâle, ts, VIII/75.

²⁷ Bu eser, kimi kaynaklarda “Târikhî bi-qalami” şeklinde de kayda geçmiştir.

²⁸ URL 3

²⁹ Nebeviye, 1938, s. 4-5.

Nebeviye Musa'nın "Divan" adlı eserinde yer alan konuları arasında "Mısır Kahramanları"³⁰, "Mısırlılar"³¹, "Üstad Muhammed Abduh"³², "Mustafa Kamil Paşa"³³"Mısır'ın havası"³⁴, "Birlik"³⁵, "Mısır ve Nil Nehri"³⁶, "Kadının milletteki konumu"³⁷, "Hicrî yılı karşılama (1925)"³⁸, "Kadınların eğitimine dair"³⁹, "Balkan Savaşı"⁴⁰, "Merhum Sa'd Paşa ve arkadaşlarının Malta'da serbest bırakılmaları"⁴¹, "Şair Ahmed Şevkî Bey'in sürgünden dönüşüne dair"⁴², "Okulların ahlakî durumu ve eğitim öğretime dair şikâyetler"⁴³, "Mansuriye'deki Kız Öğretmen Okulunun kapatılması üzerine"⁴⁴, "Kardeşi merhum Muhammed Musa için yazdığı şiir ve mersiye"⁴⁵, "Bahisetulbadiye Hakkında Yazdığı Mersiye"⁴⁶, "Merhum Muhammed Abduh için yazdığı mersiye"⁴⁷, "Bahisetulbadiye'yi anmak için yazdığı mersiye"⁴⁸, "Merhum Aişe Teymur Hanım İçin Yazdığı Mersiye"⁴⁹, "İskenderiye'de Verdiyan Kız Öğretmen okulunda Kral I. Fuad'ı karşılmasına dair yazdığı mersiye"⁵⁰, "İskenderiye kenti için kaleme aldığı Şiir"⁵¹, "Said Zülfikar Paşa'nın Mansura Kız Öğretmen Okulunu ziyaret etmesi"⁵² "Melek Hıfni Nasıf (Bahisetulbadiye) Hanım'ın 1903'te aldığı öğretmenlik diplomasını alması üzerine"⁵³, "Mahmud Şükrü Paşa'yı övmek ve Muhammed Ali Dilaver Bey'in dünyaya gelmesi nedeniyle kalem aldığı şiir"⁵⁴, "Okul bahçesi ve sınıf tahtasının dile gelmesi"⁵⁵, "Harflerin manalarının korunması ve Sarf/kelime bilgisi ilminin faydası"⁵⁶, "Mısır'ın Nil Nehrine Dair"⁵⁷ ve "Mısırdaki Çocuk ve gençlerin oyunlarına dair"⁵⁸ gibi başlıklı şiirleri görmek mümkündür.

Biz, şimdi onun divanında yazdığı bazı şiirlerin konu ve temalarına geçmek istiyoruz.

3.1. Mısır Kahramanları İçin Yazdığı Şiir

Nebeviye Musa'nın eser ve şiirlerinde söz ettiği kişiler ve konular; daha çok Mısır'da yaşamış, oraya farklı alanlarda hizmet etmiş şahsiyetlerdir. Kimi şiirlerinde dile getirdiği konular Mısırlılar, onların tarihî süreç içindeki hayatları, istiklal mücadeleleri, kadınların eğitim-öğretime dair elde etmesi gereken temel hakları gibi konulardır. Eserin başına "Milli Kasideler" başlığını koyması da onun daha çok, millî bir kimliğe sahip olduğunu gösteriyor, söylenebilir.

Nebeviye, eserinin başlarında "Milli Kasideler" ana başlığında "Mısır Kahramanları" başlığında ülkesine şöyle seslenmiştir:

يا مصرُ يا فخرَ المدائنِ و القُرَى كَمْ لَجِ دَهْرِكَ فِي العنَادِ و أَكْثَرَا

"Ey kentlerin ve köylerin iftiharî Mısır!

Nice zamanların, inat ve dirençle tükenip gitti!"

³⁰ Nebeviye, 1938, 5.

³¹ Nebeviye, 1938, 6.

³² Nebeviye, 1938, 7.

³³ Nebeviye, 1938, 8.

³⁴ Nebeviye, 1938, 10.

³⁵ Nebeviye, 1938, 11.

³⁶ Nebeviye, 1938, 13.

³⁷ Nebeviye, 1938, 16.

³⁸ Nebeviye, 1938, 18.

³⁹ Nebeviye, 1938, 22.

⁴⁰ Nebeviye, 1938, 23.

⁴¹ Nebeviye, 1938, 29.

⁴² Nebeviye, 1938, 39.

⁴³ Nebeviye, 1938, 43-46.

⁴⁴ Nebeviye, 1938, 48.

⁴⁵ Nebeviye, 1938,52-54.

⁴⁶ Nebeviye, 1938,55.

⁴⁷ Nebeviye, 1938,59.

⁴⁸ Nebeviye, 1938, 60. Nebeviye, bu mersiyede ağırlıklı olarak eğitimdeki ahlaki yozlaşmayı dile getirmiştir.

⁴⁹ Nebeviye, 1938, 63.

⁵⁰ Nebeviye, 1938, 63-64.

⁵¹ Nebeviye, 1938, 67.

⁵² Nebeviye, 1938,78.

⁵³ Nebeviye, 1938, 84.

⁵⁴ Nebeviye, 1938, 85-86.

⁵⁵ Nebeviye, 1938, 88.

⁵⁶ Nebeviye, 1938, 90. Nebeviye Musa, aynı zamanda bir dilci ve gramer eleştirmenidir. Bu konuda da kalem oynatmıştır. Dilin işlevi konusunda geniş bilgi için bkz. Yolcu, 2002.

⁵⁷ Nebeviye, 1938, 94.

⁵⁸ Nebeviye, 1938, 95.

Şair, bu girişten sonra Mısır'ın geçtiği evrelerden, onun tarihteki görkemli konumundan, Nil'in bereket kaynağı olan tatlı suyundan ve ülkedeki insanların kahramanlıklarından söz etmiştir⁵⁹.

3.2. Muhammed Abduh İçin Yazdığı Şiir

Mısır tarihinde birçok şahsiyetin rolü olduğu gibi Muhammed Abduh'un da (ö.1905) büyük bir rolü vardır. Şair, Mısır'ın meşhur müftüsü Muhammed Abduh⁶⁰ için ise şunları söylemiştir:

إِمَامٌ وَأُسْتَاذٌ وَقَاضٍ وَكَاتِبٌ يَرُدُّ افْتِرَاءَ الْمُفْتَرِينَ وَيَسْرُدُّ

"O, bir öğretmen, bir hâkim ve bir yazardır.

İftiracıların iftirasını püskürtüp tesirsiz kılandır."⁶¹

Nebeviye Musa; eserinin başka bir yerinde Muhammed Abduh'u yine anmış, onun hakkında bir mersiye kaleme almıştır.⁶²

Yeri gelmişken merhum Mehmet Akif Ersoy'un, Safahat'ta, Köse İmam'ın diliyle Asım'a nasihat babında eğitim-öğretim metodolojisine dair vurguladığı şiiri buraya alıyoruz.

"- Şimdi Asım, edebiyatı bırak, bir tarafa;
Daha ciddi işimiz var, geçelim başka lafa.
Galiba söylediğim yoktu? Evet, hiç yoktu:
Mısır'ın en muhteşem Üstadı Muhammed Abdu,
Konuşurken neye dairse Cemaleddin'le;
Der ki tilmizine Afganlı: Muhammed dinle!
İnkılap istiyorum, başka değil, hem çabucak,
Öne bizler düşüp İslâm'ı da kaldırmazsak,
Nazariyat ile bir şeyler olur zannetme,
O berahini de artık yetişir, dinletme!
Çünkü muhtâc-ı tezahür değil, isti'dadın."
"-Şüphesiz yok, hakk-ı semûhileri var Üstadın.
Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sudan'a;
Yeni bir medrese tesis edelim Urban'a.
Daha üç beş de faziletli mücahid bulalım,
Nesli tehzib ile i'lâ ile meşgul olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı şeyhim, yer yer,
Oradan âlem-i İslam'a Cemaleddinler".
"-Bu, fakat yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum..."

⁵⁹ Nebeviye, 1938, s. 5-6.

⁶⁰ Muhammed Abduh, Mısırlı İslâm düşünürüdür. Yenilik hareketinin öncülerindedir. Mehmet Akif (ö.1936), Safahat'ın altıncı kitabı Asım'da, Muhammed Abduh ve onun üstadı olan Cemaleddin Efgani'den (ö.1897) sitayişle söz etmiştir. Şiirinde onların siyasi ve kültürel metodlarını gündeme getirmiş, sonunda Abduh'un metodolojisinden yana tavır koymuştur. Abduh, hocası Cemaleddin Efgani'nin antiemperyalist çizgisinden taviz vermemiş; değişim ve dönüşümün, ancak eğitimle gerçekleşeceğini savunmuştur. Eğitim planında ise Ezher Üniversitesi'nde uygulanan klasik eğitimin yenilenmesi ve seviyesinin yükseltilmesi için büyük çaba göstermiş, ders programına matematik, coğrafya gibi ilimlerin dâhil edilmesini sağlamıştır. Abduh'un Cezayir'de verdiği tefsir dersinden oluşan eseri, Mehmed Akif Ersoy Türkçeye tercüme etmiştir. Akif, ayrıca Abduh'un el-Menâr adlı dergide çıkan yazılarını Türkiye'de Sırât-ı Müstakim ve Sebülreşâd dergilerinde tercüme etmiştir. Abduh, düşünceleriyle birçok kişiyi etkilediği gibi adı geçen dergilerin yazar kadrolarından Eşref Edip, Ahmed Naim, Manastırlı İsmail Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı, Şerafettin Yaltkaya vb. isimleri de etkilemiştir. Geniş bilgi için bkz. Emin, el-Baytâr, 1993, s. 439; Ziriklî, 1980, VI/252; Kehhâle, ts, X/272; Özervarlı, 2005, XXX/482-487.

⁶¹ Nebeviye, 1938, s. 7.

⁶² Bkz. Nebeviye, 1938, 59.

Yirmi günlük işe bak sen!”

“-Kulunuz mazurum.”

Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Asım!

Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iyi anlaşalım:

İnkılap istiyorum, ben de, fakat Abdu gibi.⁶³

3.3. Mustafa Kamil Paşa İçin Yazdığı Şiir

Nebeviye Musa, “Divan” adlı eserinde Mısırlı gazeteci, yazar ve siyasetçi Mustafa Kamil Paşa⁶⁴ için de bir kaside yazmıştır. Onun yetenek ve marifetlerinden söz ettikten sonra ona şöyle seslenmiştir:

بَلَى لَوْ عَلِمْتَ الْيَوْمَ وَقَعَ مُصَابِنَا   لَقُمْتَ تَرْدُ الظُّلْمِ عَنَا وَ تَدْفَعُ
كِعَادَتِكَ الْأُولَى تَخْوَضُ غَمَارَهَا   وَ تَحْمِي بِلَادَ النَّيْلِ قَهْرًا وَ تَرْفَعُ

“Evet, başımıza ne musibetlerin geldiğini bir bilseydin,

Zulmü bizden kesinlikle kaldırıp atardın.

Öncekisi gibi onlara cesaretle dalardın

Ve Nil Ülkesi’ni gücünle korur, yükseltirdin.”⁶⁵

3.4. Kral Ahmed Fuad Paşa İçin Yazdığı Şiir

Nebeviye Musa’nın, Divan’ında yer verdiği şahsiyetlerden bir diğeri de Mısır krallarından Ahmed Fuad’dır.⁶⁶ Nebeviye Musa, kendisinden madalya aldığı Mısır Kralı Fuad’ı, oldukça övmüştür. Onun hakkında bir şiirinde şunları söylemiştir:

مَوْلَايَ يَا خَيْرَ الْمُلُوكِ سَلَامٌ   يُهْدِي لِمَنْ دَانَتْ لَهُ الْأَيَّامُ
مَا زَالَتْ بِالْإِحْسَانِ تَلْقَى جَهْلُنَا   حَتَّى إِضْمَحَلَ وَ زَالَتْ الْأَوْهَامُ

“Ey kralların en hayırlısı, sana selam olsun!

Ki kendisine zaman boynunu eğmiştir.”

Sen, kuruntular yok olup gidinceye kadar

Cehaletimizi her daim iyilikle savarsın.”

Nebeviye Musa, daha sonra şirini, “Kalemler, seni övmek için yarıştı” demek suretiyle sürdürür.⁶⁷

3.5. Kadınların Eğitimine Dair Yazdığı Şiir

بِالْعِلْمِ تَرْتَفِعُ الْبِلَادُ وَ تَنْظُرُ   وَ يَسُودُ بَعْدَ خُمُولِهِ الْمُتَأَخَّرُ
فَإِذَا وِلَاةَ الْأَمْرِ رَامُوا نَفَعَهَا   عَمَدُوا إِلَى دُورِ الْعُلُومِ فَعَمَرُوا
وَ تَعَهَّدُوا التَّعْلِيمَ فِيهَا بِالْأَدْيِ   يَرْجَى لَهُمْ مِنْهُ النَّجَاحُ وَ أَكْثَرُوا

“Geri bırakan uyşukluktan sonra gele ilim;

Egemenlik, zafer ve kalkınmanın yegâne sebebidir.

İdareciler, vatanın dört bir köşesinde

⁶³ Ersoy, 1992, s.373-374.

⁶⁴ Mısırlı gazeteci, yazar ve siyasetçidir. 1874-1908 yılları arasında yaşamıştır. Birçok eser kaleme almıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Buzpınar, 2006, 309-310.

⁶⁵ Nebeviye, 1938, s. 8-9.

⁶⁶ 1868 tarihinde Kahire’de Gize Sarayı’nda dünyaya gelmiştir. Mısır Hidivi İsmail Paşa’nın oğludur. İlk eğitimini Kahire’de aldıktan sonra tahsiline bulunduğu Avrupa şehirlerinde, özellikle Cenevre ve Torino’da devam etmiştir. 1885 yılında İtalyan Askeri Akademisi’ne girmiş, 1887’de Roma’da kraliyet ordusunda görev yapmıştır. II. Abdülhamid’in fahri yaverliğinde bulunmuştur. 1892’de Kahire’ye dönmüş, 1908-1913 yılları arasında Kahire Üniversitesi’nin ilk rektörü olmuştur. Fuad’ın yönetimi Mısır siyasi tarihinin oldukça hareketli bir dönemine rastlamıştır. Kral Fuad, 28 Nisan 1936’da ölmüştür. Geniş bilgi için bkz. Bilge, 1996, XIII/201-202.

⁶⁷ Nebeviye, 1938, 63-64.

İlim yuvaları kurduklarında, vatan muzaffer olur.

Onlar, memlekette eğitimi islah ettikleri vakit,

İşte o zaman memleket ilerler ve kurtulur.”⁶⁸

3.6. Okulların Ahlakî Durumuna ve Eğitim Öğretimine Dair Şikâyetler İçin Yazdığı Şiir

يا دهرُ كمَّ تَعْدُو و كمَّ تَتَقَلَّبُ و تَقُلُّ عَزْمُ الْعَامِلِينَ و تَتَعَبُ
ان كان ما تبغيه ذلي فالذي تبغيه لا يرضاه شههم طيب
حالي كما شاهدتها من شدة ما صدني عنها العدو الأغلَّبُ
ساء هذا الدهرُ كم يردى الذكيا و يجل القوم مغرورا غيبا
لا يرى العميان ما فخر الثريا فاعذروهم ان ظنوا الرشد غيا

“Ey zaman! Ne kadar acımasız ve değışkensin!

Bununla, çalışanların azmini kırıp duruyorsun.

Böyle yapmakla sana boyun eğmemi istiyorsan,

Buna hiçbir yürekli ve cesur kimse razı olmaz.”

Gördüğün gibi, ben güçlü ve azimliyim.

Hiçbir galip düşman, bu azmimi kıramaz.

Nice zeki insanı tüketip duran zaman ne kötüdür!

Saygı görenler ise sadece mağrur ve aptal kimselerdir.

Kör olan, yücelerdeki Süreyya yıldızını ihtişamını göremez.

Gerçeği yanlış görsele de onları mazur görün.”⁶⁹

3.7. Kardeşi Muhammed Musa İçin Yazdığı Şiir ve Mersiye

إلى المقصود هل أجد السبيلأ فأنكرُ بالثنا الصبرَ الجميلاً
يُعادييني الزمانُ و كم أرثني مكائد أهله الخُطبَ الجليلاً
و يُبني همتي بالمكر حتى و أيم الله فضلت الخمولاً

“Hedefime varmak için bir yol bulur muyum?

Ki insanlar, beni sabr-ı cemil ile övüp dursun.

Ben, zamane insanların nice tuzaklara,

Entrikalara, büyük musibetlere maruz kaldım.

Öyle ki başarı ve ilerlemenin nedeni olan azmim,

Allah’a yemin olsun ki tuzaklardan zayıflayıp durdu.”⁷⁰

3.8. Bahisetulbadiye Hakkında Yazdığı Mersiye

Nebeviye Musa’nın Divan’ında yer verdiği kimseler arasında Bahisetulbadiye de bulunmaktadır. Çünkü Bahise’nin, Nebeviye Musa’nın nezdinde önemli bir yeri vardır.

يا درة عبثت بها الأيام هل بعد فقدك يرتجي اكرام
يا خير باحثة يهاب يراعها كيف استطاعت كسره الاعوام
يا خير زوج كان يرضى زوجها منها خلال جمه و نظام

⁶⁸ Nebeviye, 1938, 22.

⁶⁹ Nebeviye, 1938, 43-46.

⁷⁰ Nebeviye, 1938, 52-54.

يا خير ربات النتازل فطنة
قد كنت أولى النابغات بمصرنا
و أعز من يعزي لها الاحكام
و أجل من دانت لها الاقلام

“Ey günlerin hışmına uğrayan güzel kadın!
Senin yokluğunda, saygınlık ummak mümkün mü?
Ey kalemine saygı duyulan bilge kadın!
Yıllar geçtikçe heybetin nasıl kaybolup gider?
Ey kocası ve arkadaşlarınınca takdir edilen hayırlı eş!
Yıllar geçtikçe nasıl kıymetten düşer, gidersin?
Ey ev kadınlarının en akıllısı, hayırlısı!
Özü, mükemmel olana kim mükemmelliği verebilir?
Sen, bütün ilim sahiplerinin boyun eğdiği,
Mısır’umuzun en değerli kadın bilginiydin.”⁷¹

3.9. Aişe Teymur Hanım İçin Yazdığı Mersiye

حتام تبدو للأنام هموم
و إلام يغتال المنون ذوى العلا
و تغيب عن أفق الكمال نجوم
و يصاب عن سهم الفناء كريم
إلا على حوض الكرام تحوم
تلك المنية غلظت أيمانها

“Ne zamana dek, insanların kaygısı devam edecek?
Ne zamana dek, yıldız âlimler yerden çekilecek?
Ne zamana dek ölüm, yüce azim sahiplerini alıp götürecektir?
Ne zaman dek ölüm, saygın insanları helak edip duracak?
Yırtıcı kuşlar gibi hep saygınlarımız üstünde süzülen,
Bu musibetler, başımızda amansızca dikilip durdu.”⁷²

3.10. Harflerin Manalarının Korunması ve Sarf/Kelime Bilgisi İlminin Faydasına Dair Yazdığı Şiir

أشكو اليك حروفا في تعلمها
اذن و اذ ما فما كررتها أبدا
حلت بقلبي من تكرارها العلل
الآ بدت أدمعي كالسيل تنهمل
و لا خير في فعل إذا رمت صرفه
دهنتي صروف الصرف لا دره

“Bazı harflerin öğretilmesini sana şikâyet ediyorum.
Onları tekrarlayıp durmam, beni mecalısız bıraktı.
“İzen” ve “İzmâ” harflerini her tekrarladıkça,
Evet, gözyaşlarım sel gibi akıp gidiyor.
Öğrenciye faydasız fiilleri her çektiğimde,
Harfler, dile gelip gramercilere beddua edip duruyor.”⁷³

⁷¹ Nebeviye, 1938, 60.

⁷² Nebeviye, 1938, 63.

⁷³ Nebeviye, 1938, 90.

3.11. Mısır'daki Nil Nehrine Dair Yazdığı Şiir

Nebeviye Musa, şiir ve kasidelerinde Mısır'daki Nil Nehri'nden de söz etmiştir. Çünkü Nil, Mısır'a hayat veren en tabii kaynaktır. Mısırlı bir şair ve mütefekkirin, eserlerinde Nil'den söz etmesi gayet doğaldır. Nebeviye'nin yaptığı da budur.

وفاض على شواطئه وسالا اذا ما النيل حط بنا الرحالا

O, Nil olmasaydı ve Mısır toprağından geçmeseydi, Mısırlıların göçe mecbur kalacaklarını; Nil'in getirdiğı kum tanelerinin birer gümüş parçacıkları olduğunu; ırmağın suyuyla yeşeren yerlerin ipek gibi her tarafı kapladığını dile getirmiştir. Nebeviye Musa, sözlerine Nil sayesinde yeşeren yerlerin, oraya gelen misafirleri hoşnut kıldığını da eklemiştir.⁷⁴

3.12. Mısırdaki Çocuk ve Gençlerin Oyunlarına Dair Yazdığı Şiir

Nebeviye Musa, çocuk ve gençlerin oyunlarına dair yazdığı şiirde, çocuğun dünyasını en güzel şekilde tasvir etmeyi başarmıştır. Kendisi, çocukluğunda oraya buraya nasıl koştuıklarını, sabahın köründe saçlarını tarayışlarını, kirli sular ile ellerini yıkayışlarını, soğuk ya da yağmurlu günlerde okula varışlarını, gamsız-kedersiz duygular içinde eve dönüşlerini, akşam saatlerinde bile bahçe ve ağaçlar arasında oyun oynayarak eğlenmelerini anlatmıştır. Onun şiirinden şu bölümü vermek istiyoruz:

وسط الحديقة والشجر و نَجْرِي وَ نَعْبُ بِالْأَكْر
و كذا نَعْسِلُ وَجَهْنَا في يوم بردٍ مُسْتَمِر
و كذا نَمَشِطُ شَعْرَنَا في الصُّبْحِ مِنْ بَعْدِ السَّحْرِ
و نُنْظِفُ الأَيْدِي كذا وَ نُزِيلُ بِالماءِ القَدْرَ
و كذا نَلْبَسُ ثُوبَنَا ثوبًا نَظِيفًا مُفْتَخِرًا

“Bahçe ve ağaçlar arasında koşar ve bilye oynardık.

Devam eden soğuk kış gününde yüzümüzü yıkardık.

Seherden sonra sabahleyin saçlarımızı tarardık.

Mezbelikte kirli sularla ellerimizi yıkar dururduk.

Kirli elbisemizi, temiz elbise gururuyla giyerdik.”⁷⁵

4. SONUÇ

Kadının temel hakları arasında sayılan eğitim-öğretim hakkı, her dönemde dile getirilmiştir. Bu hak, kimi coğrafyalarda kadınların elinden alınmış, kadın söz konusu temel haktan yoksun bırakılmıştır. Kadınları, bu temel haktan yoksun bırakanlar ise daha çok, erkekler olmuştur.

Kadınların eğitim-öğretimden yoksun bırakılması, kimi zaman etnik-kültürel duyarlıktan, kimi zaman ise herhangi temel bir esası olmayan dinî inançlardan kaynaklanmıştır. Örneğin İslam, eğitim-öğretim hakkını, -kadın erkek ayırımı yapmaksızın- herkese temel bir görev olarak gündeme getirmesine rağmen, İslam coğrafyasındaki kimi etnik toplumlar, adı geçen hakkı ifa etmekten geri durmuştur. Hatta olayı, dinî hassasiyetlere dayandırmıştır, demek mümkündür.

Nebeviye Musa, kadın haklarını savunma bağlamında akranları arasında kendine has bir karaktere sahiptir. Onun döneminde kimi feminist kadınlar, toplumlarının etnik geleneklerinden kaynaklanan kadını ikinci plana itme yanlışından hareketle toplumun yanlışını eleştirme yerine, toplumun dinî değerlerine düşmanlık yapma yolunu tercih etmişlerdir. Hatta dinin kadına has sembollerinden sayılan hicabı/örtüyü/tesettürü inkâr etmiş, ona son derece düşman kesilmişlerdir. Ama Nebeviye Musa'nın, bu yönüyle onlardan ayrıldığını söylemek mümkündür. Kendisi; Mısır'da, hem lise diplomasını alan hem de ilkökul müfettişliği payesini elde eden ilk kadın öğretmen; bölgesel ve uluslararası toplantılara

⁷⁴ Nebeviye, 1938, 94.

⁷⁵ Nebeviye, 1938, 95.

katılmasına rağmen, örtüsünden vaz geçmemiş, örtünün gereksizliği noktasında herhangi bir görüş beyan etmemiştir.

Nebeviye Musa, eğitim öğretim ile ilgilendiği gibi kendi ülkesinin politik durumuyla da ilgilenmiştir. Onun siyaset adamlarına olan ilgisi bunun en açık delilidir.

Mısır'da tüm zamanını kızların eğitimine ayıran, bu amaç doğrultusunda kızlara yönelik okullar açan, açtığı okullarda bizzat idarecilik yapan, eğitime dair dergi çıkaran ve matbaa kuran Nebeviye Musa, çeşitli alanlarda eser vermekten de geri durmamıştır.

Son olarak, sağlığında “eğitim ve öğretimin öncüsü” lakabıyla nitelenen Nebeviye Mûsâ hakkında ülkemizde birçok bilimsel ve akademik çalışma yapmanın gerekliliğine inanıyoruz.

KAYNAKÇA

EL-BAYTÂR, A. b. H. b. İ. El-meydanî ed-Dımaşkî (1993). *Hilyetu'l-Beşer fî Târihi'l-Karni's-Sâlis Aşer*. Beyrût: Daru Sadır.

BİLGE, M. L. (1996). *DİA*, “Fuâd” maddesi, İstanbul.

BUZPINAR, Ş. T. (2006). *DİA*, “Mustafa Kamil Paşa” maddesi, İstanbul.

CUNDÎ, A. E. S. A. (ts.). *Tarihu'l-Gazv ve'l-Fikrî ve't-Ta'rib Hilâl Merhale mâ Beyne'l-Harbeyn el-Alemeteyn*. Kâhire: Dâru'l-İ'tisâm.

DURAN, S. (2018). ‘Zeyneb Fevvâz’ ve ‘er-Resâilu'z-Zeynebiyye’ Adlı Eserinde Kadının Eğitim Sorunu. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.

EMÎN, A. (ts.). *Zu'amâu'l-İslâh fî Asri'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kuttâb el-Arabî.

ERGIN, A. Ş. (1991). *DİA*, “Bahisetülbadiye” maddesi, İstanbul.

ERSOY, M. A. (1992). *Safahât*. Haz. Orhan Okay-Mustafa İsen, Ankara: DİB Yay.

İNAN, Y. Z. (1962). *İslâm'da Aile Münasebetleri*. İstanbul: Orhon Yay.

KARAMAN, H. (1993). *İslâm'da Kadın ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

KEHHÂLE, Ö. R. (ts.). *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*. Beyrût: Mektebetu'l-Musennâ.

KÜRD ALÎ, M. b. A. b. M. (1983). *Hutatu's-Şâm*. Dımaşk: Mektebetu Nurî.

MİNA EBU ZEYD (2011). *el-Mer'etu ve'l-Amelu*. Önsöz, Daru'l-Kuttâbi'l-el-Mısrî.

NEBEVİYE, M. (1938). *Divan*. Kâhire: Matbaatu Mecelle, Şariu'l-Abbasiyye.

EI-MUKADDEM, M. A. İ. (2004). *Avdetu'l-Hicâb*. İskenderiye: Daru'l-Kımmme.

OKIÇ, T. (1981). *İslamiyet'te Kadın Öğretimi*. Ankara: DİB Yay.

ÖZERVARLI, M. S. (2005). *DİA*; “Muhammed Abduh” maddesi, İstanbul.

SİBAÎ, M. (1993). *Tarih Boyunca Kadın Haklarının Gelişimi ve Müslüman Kadının Hukuku*. Ankara: Rehber Yay.

ŞEREF, A. (ts.). *Fennu'l-Mekâl es-Sahafî fî Edebi Tâhâ Huseyin*. Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısrıyye el-Amme li'l-Kuttâb.

TURAN, M. (2018). Mary Daly'nin Hristiyan Tanrı Anlayışı Hakkındaki Eleştirileri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (44), 167-188.

YOLCU, M. (2002). Dil: İşlevi, Çeşitleri ve Alanları Bağlamında Kavramsal Bir İnceleme. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II(4), 67-96.

ZİRİKLÎ, H. (1980). *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-Kalem.

İnternet Adresleri:

URL 1 www.aswatmasriya.com/news/details/71120 (Eriřim: 27.07.2019).

URL 2 <https://genderation.xyz/wiki/> (Eriřim: 27.06.2019).

URL 3 <https://www.marefa.org> (Eriřim: 27.06.2019).

URL 4 <https://www.faroukmisr.net/nabawia.htm> (Eriřim: 27.07.2019).

URL 5 <https://archive.islamonline.net/?p=9616> (Eriřim: 27.06.2019).